

1956 JELENTÉSE

A POLITIKAI ANALÓGIÁK SZEREPE A MÚLT MEGÉRTÉSÉBEN

Heino Nyssönen

(a politológia professzora, University of Jyväskylä, Finnország)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány középpontjában az európai hidegháború egyik legtöbbet vitatott eseménye az 1956-os magyar forradalom áll, illetve az, hogy a forradalom emléke hogyan hatott a politikai gondolkodásra. Ez ma is sokat tárgyalt és vitatott téma Magyarországon. Az 1990-es évek közepéig követjük nyomon az ehhez kapcsolódó politikai vitákat, tanulmányozzuk az analógiákat és az emlékezés formáit. Az analógiákat az új retorikaelmélet, illetve Reinhart Koselleck írásai alapján vizsgáljuk. Az új retorika szerint az analógia nem két viszony közötti megfelelés, hanem olyan érvelés, amely folyamán asszociációkat használnak. Ez az érvelési stratégia különálló elemeket összekapcsolva hoz létre érveket, amelyek segítenek egy állítást elfogadni, illetve cáfolni. Ebből a szempontból nézve az analógiának két fajtája van: azok, amelyeket a mindenkori jelen politikai szereplői használnak a történelem nagy pillanataiban, és azok, amelyeket utólag „fedeznek fel” különböző politikai szereplők. Végül szót ejtünk magának az analógiának a temporális természetéről. Bár az analógiák mindig függnak a közönségtől, a gyenge analógiák felfedik a politikai képességek hiányosságait is. A kutatások azt mutatják, hogy a politika szereplői Magyarországon leginkább az 1848-as eseményekkel vontak párhuzamot, de szívesen használtak más történelmi eseményeket is, mint például 1919-et vagy 1945-öt. 1956 után a kommunisták például 1956-ot 1919-hez hasonlították, hogy legitimálják hatalmukat.

KULCSSZAVAK ■ 1956 ■ Magyarország ■ analógia ■ retorika ■ hatalom ■ a múlt megismerése
■ rendszerváltozás

Egy régi mondás szerint a történelem megismétli önmagát. Valójában a történelem nem ismételt meg semmit, ezt csak azok az emberek mondják, akik párhuzamba állítanak egymással különböző történelmi eseményeket, emlékműveket állítanak, és szobrokat emelnek, felvonulásokat és ünnepeket rendeznek, hogy emlékeztessék kortársaikat a múlt eseményeire és hőseire. Ilyenkor a múlt nem megismétli önmagát, hanem az aktuális jelen részévé válik, mert az emlékezők párhuzamba állítják egymással a régi és a mostani valóságot. Ezt viszont gyakran nevezik ferdítésnek, holott a jelenné tett múlt nem a múlt elferdítése, hanem használata. Azért szoktunk a múlthoz fordulni, hogy általa a jelent értsük meg, s ennek a megértési igyekezetnek az analógia az egyik jól bevált eszköze.

A tanulmány ezekkel a történelmi hasonlóságokkal foglalkozik, vagyis azzal, hogyan csinálnak az emberek a történelemből politikát, hogyan használják a történelmi eseményeket arra, hogy megmagyarázzák, sőt, alakítsák a politikai eseményeket. Ehhez kiindulópontunk az úgynevezett „temporális ana-

lógia” lesz, vagyis az, amikor a politikai szereplők hasonlóságokat fedeznek fel különböző történelmi események között. Nézzünk például két ma is népszerű analógiát! Mint az jól ismert, a béke megőrzése érdekében az 1938-as müncheni egyezményben a nyugati hatalmak inkább lemondtak szövetségükről, Csehszlovákiáról Hitler javára, ezzel azonban csak azt érték el, hogy a megerősödött és elbizakodott Hitler sokkal előnyösebb helyzetből tudta kirobbantani egy évvel később a világháborút. A Führernek tett engedmény emlékét még most is arra használják, hogy figyelmeztessék az embereket, „ha nem állítjuk meg az ellenséget azonnal, annak borzasztó következményei lesznek”. A másik analógia az Egyesült Államok iraki politikájáról szól. „Vajon Irak egy újabb Vietnam?” – hangzik el gyakran az analógiás kérdés, azaz, újabb elhúzódo és végül megnyerhetetlen gerillaháborúba kényszerül-e a világhatalom. Az amerikai politikai-katonai vezetés kezdetben a felrobbanó atombombák képeinek bemutatásával próbálta igazolni az iraki hadjárat jogosultságát, vagyis egy lehetséges következményre hivatkozott, amit nem lehet hagyni megtörténni. A kritika erősödésével azonban, úgy tűnik, hogy G. W. Bush elfogadta a Vietnam-analógiát, de más tartalommal, mint a bíráló: szerinte Vietnam csak akkor valósul meg, mondja, ha az Egyesült Államok kivonul Irakból. E tanulmány célja, hogy rámutasson, az analógia milyen fontos szerepet játszik az ideológiák kialakulásában.

Az 1956-os magyar forradalom eseményeit és korabeli dokumentumait tanulmányozva feltűnt nekem (lásd erről az angol nyelven megjelent könyvemet: Nyyssönen, 1999), hogy milyen erős volt a forradalom résztvevőiben az analógiás gondolkodás. Szinte minden fontos eseményt igyekeztek párhuzamba állítani a régmúlttal, főleg 1848-cal. A résztvevők érvelése szerint a korabeli események régebbi eseményekre hasonlítottak, azokat ismételték vagy vitték tovább. Mindez évtizedekkel később, a magyarországi rendszerváltás időszakában megismétlődött, ekkor viszont az aktuális jelen alapján közelítettek a politika résztvevői 1956-hoz, mint a múlt fontos eseményéhez. Tanulmányomban meg fogom vizsgálni mindkét helyzetet, előbb azt, ahogyan 1956-ban használták a történelmi analógiákat a forradalom értelmezéséhez, és utána azt is, ahogyan évtizedekkel később 1956-hoz közeledtek az utódok, ugyancsak az analógiás történelmi értelmezés segítségével. Előtte azonban röviden szólnék az analógia retorikai és érvelésméleti felfogásáról.

ANALÓGIA, RETORIKA, TÖRTÉNELEM, POLITIKA

Egy analógia természetesen lehet pusztán sztereotípiát, szimpla és érdektelen párhuzamot, de lehet nagyhatású, megvilágosító erejű összefüggés is. Ráadásul erősen kultúrakötött, többnyire a hagyomány dönti el, hogy az emberek mit fogadnak el, és mit nem. Tézisem szerint az analógiák sajátos politikai

gondolkodásmódot alakíthatnak ki, főként kiélezett, eseménydús politikai szituációkban. Ennek a tanulmánynak azonban nem az a célja, hogy eldöntse, vajon az analógiák „valóban” fennállnak-e a szóba hozott események között. Azt szeretném csak megmutatni, hogy bizonyos személyek mit és hogyan hoztak egymással kapcsolatba, és ezek a retorikai eljárások hogyan hatottak a politikai döntésekre.

A tudományos tradíció alapján az analógiák két fajtáját különböztethetjük meg: egyrészt azokat, amelyeket az aktuális politikai szereplők alkottak a történelem nagy pillanataiban, másrészt azokat, amelyeket utólag állítottak fel különböző politikai szereplők, történészek és más értelmiségiek a történelem nyugalmasabb időszakaiiban. Elméleti szempontból a második sokkal pontosabb lehet, mivel van mód és idő a vizsgálódásra és a gondolkodásra, sőt a megvitatásra is. Nem biztos azonban, hogy ezek egyben hatásosabbak is.

Platón és Aquinói Szent Tamás az analógiát az érvelés sajátos fajtájának tekintették, mások viszont, például az empiristák, csak hipotézisek felállítására alkalmas eszköznek. Az *Új retorikában* az analógia az érvelésemélet szerves része. Chaïm Perelman (1982) hangsúlyozza, hogy a politikai érvelés során asszociatív stratégiát követve a beszélő mindig eredetileg különálló elemeket társít egymáshoz. Így olyan önálló érvek jönnek létre, amelyek elősegíthetik, de ugyanígy akadályozhatják is az állítások elfogadását. Azok az érvek, amelyek a valóság struktúráját értelmezik, rendszerint két stratégiát követnek: vagy kiemelik az adott dolog különleges természetét, vagy analógiába állítják más dolgokkal. Az analógia nem tesz egyenlőséget két dolog közé, hanem a közöttük lévő hasonlóságot erősíti meg (Perelman, 1982: 114). Az összehasonlítás célja, hogy strukturáljon és megvilágítson egy jelenbeli eseményt egy korábbi, ismerős eset segítségével.

Az analógia bizonyos összefüggéseket kihangsúlyoz, míg másokat háttérbe szorít. Max Black például arra hívta fel a figyelmet, hogy egy csatát igen különböző szempontból lehet leírni, akár olyan szemlélő nézőpontjából és nyelvhasználatával is, aki figyelmen kívül hagyja a háború összes szörnyűségét (lásd erről Perelman, 1982: 119).

Az analógia és a metafora között bonyolult kölcsönviszony van. Arisztotelész szerint minden trópus metafora, mert a metaforizáció során olyan nevet adunk egy dolognak, amely eredetileg máshoz tartozott. Ilyenkor jelentésátvitel történik: a nemről a fajra, a fajról a nemre, illetve ha egyik sem, akkor analógia révén. Perelman viszont csak a megalvadt analógiát tekintette metaforának, ami annyira tökéletes is lehet, hogy elfelejtjük, metaforával van dolgunk (Perelman, 1982: 122). Perelman számára a metafora az összehasonlítás eredménye, míg az analógia az összehasonlítási folyamat aktusa és jelentése.

Politikatudományi szempontból az analógiát elég az összehasonlítás eszközének tekinteni. Elvileg ugyanis minden argumentáció valami általánosat és egységeset vagy valami különöset és egyedit próbál megragadni. Eközben

az emberek sokszor igyekeznek hasonlóságokat találni; hasonlóságokat találni pedig annyi, mint analógiákat alkotni. Az analógiák létrehozása viszont politikai tevékenység is lehet, mivel a gyakorlatban (politikailag) nem megengedett bármit bármivel összehasonlítani, azaz magában a politikai diskurzusban dől el, hogy mely analógiák és metaforák bizonyulnak érvényesnek és melyek nem.

A politikai analógiáról szóló egyik leghíresebb szöveg Karl Marxtól származik, aki a *Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája* című munkájában azt mutatta be, meglehetősen ironikus tónusban, ahogy III. Napóleon és a francia forradalom más szereplői 1848–1851-ben a nagy francia forradalmat próbálták újra eljátszani. Szerinte egy korábbi generáció hagyományai nyomásztóan hatnak az élőkre, még a forradalmi tett pillanatában is felidéződik a múlt szelleme (Marx, 1973: 146–147). Vagyis emlékezetünk nem kizárólag a sajátunk abban az értelemben, hogy tartalmaz „kollektív” és tanult elemeket is. Azt mondják, hogy a táborkok mindig a korábbi csaták alapján vívják meg az új csatákat. Ez általában így van, de hozzá kell tennünk, hogy sokan mások is ugyanígy tesznek.

A történelmi események analógiás felhasználása tehát régóta a politikai praxis része. A nacionalista gondolkodásban például a „mi” megteremtésének egyik eszköze, ahogyan ezt Benedict Anderson leírja az ’elképzelt közösség’ fogalma révén. Anthony D. Smith szerint is a történelmi emlékek a ’nemzeti identitás’ fogalmának alapvető jelenségei közé tartoznak (Smith, 1991: 14; vö. Tamir, 1995). Edgar Wolfrum (1996) pedig történelempolitikáról (Geschichtspolitik) beszél, amelyben a múltat arra használják, hogy mobilizált, politizált vagy legitimizált hatásokat érjenek el a nyilvánosság előtt. Ilyen hatásokat találhatunk például az elit szerepével, az identitással, nemzettel, rituálékkal, megemlékezésekkel kapcsolatos diskurzusokban.

A „szubjektív idő” szerkezetében a múlt egyaránt része a jelen pillanatnak és befolyásolja a jövőt illető elvárásokat. Ahogy ugyanis Reinhart Koselleck mondja, a tapasztalatok a jelenhez tartoznak, a tapasztalat a „jelenlévő múlt”, amelynek eseményeit kisajátították, és lehet rájuk emlékezni. A jelenlévő múlt nem feltétlenül tudatos; „racionális feldolgozásként” a viselkedés tudattalan formái közé is számíthatjuk. Koselleck a „tapasztalattér” (Erfahrungsraum) fogalmát vezeti be ennek a jelenségnek a leírására, ami szerint mindig tartalmaz a „saját” élményen kívül „idegen”, más generációk vagy intézmények, sőt, a média, az oktatási rendszer által megőrzött és közvetített elemeket is (Koselleck, 1989: 349–375).

Ahogy a tapasztalatok, úgy a jövőt illető elvárások is részei a jelennek: „a személyspecifikus és a személytelen elvárások is helyet követelnek a jelenben; a jövőből is jelen lesz; a még nem létező, a meg nem tapasztalt felé irányul, afelé, ami le lett leplezve.” Remények, félelmek, kívánságok és vágyak stb. szintén bekerülnek a várakozásokba – ez az „elváráshorizont” (Erwartungshorizont) –, és segítenek létrehozni őket (Koselleck 1989: 354–356). A tapasztalatok és

az elvárások összetartoznak, mivel nincs elvárás tapasztalat nélkül és vice versa. A történeti idő értelmezésére ez a két fogalom a megfelelő kategória. Az analógiát eszközként is definiálhatjuk, amely az objektív időt szubjektív idővé változtatja. Múltbeli tapasztalatokat társít egymáshoz, hogy megmagyarázza a jelent, bár természetesen történelmi jelenségeket is össze lehet hasonlítani.

Az alább elemzésre kerülő magyar példában azt fogom megmutatni, hogyan foglakoznak az emberek a múlttal: elhatárolódnak tőle, illetve kontinuitást teremtenek; emlékeznek vagy felejtnek; esetleg megismétlik a múltat vagy legalábbis visszatérnek hozzá. Az 1956-os kontextusban főként 1848-ra és 1919-re emlékeztek mind modellként, mind potenciális fenyegetésként. Az előbbi dátum a más európai országokhoz viszonyítva hosszú ideig tartó, ünnepeelt forradalom- és szabadságharcra utal, amelyet de facto minden magyar kormány pártállástól függetlenül felhasznált politikájában. Az utóbbi viszont sokkal ellentmondásosabb: az 1918-19-es forradalmak (a polgári demokrácia majd a Tanácsköztársaság) bukása Horthy Miklós kormányzó parlamentáris, de tekintélyelvű rendszeréhez vezetett, amely büszkén vallotta magát, 1918-19 ellenében, *ellenforradalminak*.

ANALÓGIÁK AZ ESEMÉNYEKEN KERESZTÜL

Az empirikus kutatási anyag főként saját könyvemre épül (Nyyssönen, 1999), amelyben magyar napilapok vonatkozó írásait elemeztem az 1956-os forradalomtól kezdve az 1989-es rendszerváltozásig. Azonkívül felhasználtam korabeli rádióadásokat, parlamenti jegyzőkönyveket és pártokumentumokat is, amelyek a rendszerváltozás előtt és után jelentek meg Magyarországon vagy külföldön.

Az októberi eseményekben igen komoly szerepet kaptak az 1848-as Habsburg-ellenes felkelésre és polgári forradalomra utaló analógiák. Ha az ember, különösen kívülállóként, tanulmányozza a korabeli dokumentumokat, az a benyomása alakul ki, hogy a forradalom szereplői úgy gondolkodtak saját magukról, hogy ők valójában megismétlik, de legalább is folytatják a több mint száz évvel korábbi történéseket. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az 1956-os események legerősebb analógiája 1848 volt.

1956. október 22-én hétfőn a Kossuth Rádióban hangzott el az a hír, hogy az egyetemisták két egyetemen is gyűlést tartanak. A Műszaki Egyetemről készült riportban a riporter „forró márciusi hangulat”-ról beszélt, azaz egyértelműen 1848-ra utalt. A diákok politikai követelései között szerepelt, hogy március 15-e, ami normál munkanap volt, újból nemzeti ünnep legyen. A következő napon a párt lapja, a *Szabad Nép* címlapján közölte a „Március 15. Kör” megalakulását. A párt ifjúsági szervezetének, a DISZ-nek a lapja, a *Szabad Ifjúság* is támogatta írásában a demonstrációt, és emlékeztette olvasóit az 1848-as forradalomra

idézve a költő Petőfi Sándor szavait: „Éljen a magyar szabadság, Éljen a haza!”. A diákok nemcsak a szabad és titkos választásokat, a szovjet csapatok kivonását követelték, hanem a Kossuth-címer visszaállítását is (ami egyébként 1949 előtt már a köztársaság címere volt, szintén 48-as analógiaként). A tüntetők Pesten a Petőfi-szobornál gyülekeztek, ahol felolvasták a követeléseiket, és valaki elszavalta Petőfi híres versét, a *Nemzeti dal*. Ezek után a demonstrálók Budára vonultak a Bem-szoborhoz, azaz szintén egy 1848-as hős szobrához. Késő délután az emberek a Kossuth téren gyülekeztek a Parlament előtt, ahol követelték, hogy Nagy Imre jelenjen meg. Vagyis a forradalom kirobbanásának szinte minden jelentős eseményén és helyszínén jelen volt az 1848-ra való utalás és analógia.

A forradalom ellenfelei viszont másik analógiához folyamodtak. 24-én, szerdán reggel 4.30-kor egy rádióriportban: a „fasiszta” illetve a „reakciós” jelzőket használták az események minősítésére. Előző este a párt első titkára a demonstrálókat jellegzetes sztálinista terminológiával a „nép ellenségeinek” nevezte. Bács-Kiskun megyében pedig Gyurkó Lajos vezérőrnagy az 1919-re hajazó „fehér terror” analógiát használta, kijelentve, hogy minden eszközzel meg kell akadályozni egy hasonló forгатókönyv megvalósulását (1956 kézikönyve [I], 1996: 86).

Október 26-án pénteken a politikai vezetők is olyan szavakat használtak a helyzet leírására, mint a „nép ellenségei”, „ellenforradalom”, „reakcióso”, „tragédia”. Az első kísérlet a jelen definiálására világos forradalmi retorika segítségével az *Igazság* első számában található, amely a „Forradalmi Magyar Ifjúság” fóruma volt. A lapban Petőfi alakja került előtérbe, már a vezércikk címét is tőle kölcsönözték (*A nép nevében*). Mint láttuk, Petőfi példája már korábban is bátorította a forradalmi retorika használatát, s ezt erősítette meg a másik, lapalji Petőfi-idézet is: „A néppel tűzön, vízen át”.

Számos röplap is megjelent ebben az időben. Az egyikben a „dicsőséges forradalmat” úgy ábrázolták, mint amelynek koránt sincs vége, amíg a szovjet csapatok el nem hagyják Magyarországot. A röplap, amely „A zsarnokság ellen küzdő magyar nép” aláírással jelent meg, hangsúlyozta a szabad és titkos választások szükségességét az 1947-es pártok részvételével. A miniszterelnököt is vádolták, mondván, hogy „1848-ban nem volt magyar áruló, aki behívta volna Miklós cár kozákjait, amit Nagy Imre magára vállalt”. Továbbá kérték a magyarokat, hogy legyenek méltó utódai az 1848-as honvédeknek (1956 plakátjai, 1991: 77).

Vasárnap, 28-án délután aztán Nagy Imre is beszélt a rádióban, aki szintén kísérletet tett arra, hogy a maga módján újradefiniálja az elmúlt néhány nap jelentőségét. A szituáció tulajdonképpeni definíciója a negyedik mondatban olvasható: „A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. Kétségtelen, hogy úgy ahogy minden nagy népmozgalmnál történni szokott, az elmúlt napokat is fel-

használták kártékony elemek közönséges bűncselekmények elkövetésére. Tény az is, hogy reakciós, ellenforradalmi elemek is bekapcsolódtak, igyekeztek az eseményeket felhasználni a népi demokratikus rendszer megdöntésére. De az is vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és egyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom” (A forradalom hangja, 1989: 131). Nagy Imre azt is megemléltette, hogy a kormány kezdeményezni fogja mind a Kossuth-címer visszaállítását, mind március 15-e nemzeti ünneppé nyilvánítását.

Amit itt Nagy Imre elmondott, azzal mintegy megerősítette a pártlapban kifejtett, s hajnalban a Központi Vezetőség által is megtárgyalt álláspontot, amely szerint a lakosság többsége nemzeti demokratikus változást kíván. Mintegy jelezve a hivatalos álláspont megváltozását, hétfőn a Sztálin utat Magyar Ifjúság útjává keresztelték, ezen kívül a Sztálin hidat Árpád hídnak, a Sztálin teret pedig Dózsa György útnak nevezték el nemzeti hősökkel váltva fel a szovjet vezér nevét. Október 30-án a *Népszava* „örök dicsőséget” követelt a „halott hősöknek”. Az eseményeket ekkor ismét 1848-hoz hasonlították, mivel mindkét esetben a szabadságért folyó harcot a belső és külső szabadság utáni vágy motiválta.

Október 30-a legfontosabb eseménye Nagy Imre rádióbeszéde volt. Ekkor történt, hogy Nagy Imre először definiálta forradalomként a szituációt, még-hozzá az 1945 utáni koalíciós időkhöz való visszatérés lehetőségét sugallva: „A hazánkban mind szélesebben kibontakozó forradalom, a demokratikus erők hatalmas megmozdulása válaszut elé állította hazánkat... Az ország életének további demokratizálása érdekében az egypártrendszer megszüntetésével a kormányzást az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezzük.” (A forradalom hangja 1989: 226.). A beszéd után Nagy Imre bejelentette egy belső kabinet megalakítását a Nemzeti Kormányon belül. A kispap Tildy Zoltán, a köztársaság korábbi elnöke köszöntötte a „magyar ifjúságot”, a munkásokat és katonákat, akik „túlszárnyalták 1848. március 15-ét”. Tildy beszédének legfontosabb ígérete a szabad választások, bár dátumról nem esett szó benne. Egy esti bejelentés szerint pedig a koalíciós idők pártjai közül a Nemzeti Parasztpárt és a Kispapárt felújítja működését. Vidéken ekkor már „dicsőséges forradalomról” beszéltek, az állami rádió pedig *Szabad Kossuth Rádió*-ra változtatta a nevét.

Hogy hogyan gondolkodhattak az újjáalakuló pártok a történekekről, arról tanúskodhatnak a kispapok korábbi főtitkáranak, Kovács Bélának Pécsen elhangzott szavai. Azt mondta, hogy senki ne álmodozzon az elmúlt világról, mert a „grófok, bankárok és kapitalisták világa” mindörökké elmúlt. Kovács nem akarta 1956-ban, hogy a forradalom utáni rendszer mintája a múlt legyen. Egy kispap röpiratban pedig azt olvashatjuk, hogy a forradalom sikeres volt, s hogy remélhetőleg „egy új élet fog kezdődni”. Míg egy másik röpirat „Kossuth szellemére” hivatkozott. Király Béla vezérőrnagy megkezdte a had-

sereg, a rendőrség és a Nemzetőrség tagjaiból álló Forradalmi Védelmi Bizottság megszervezését. Király szerint a nemzetőrök „az 1848-as dicső forradalom és szabadságharc hős nemzetőrségének utódai”, s egyúttal azokkal is összekapcsolta őket, akik „a győzelmes 1849-es tavaszi hadjáratban összezúzták az agresszorok erőit”.

Az 1848-as gondolatot felfedezhetjük azoknak a megsebesült szabadságharcosoknak a szavaiban is, akikkel riportot készítettek a rádióban. Mikor egy 16 éves fiatal fiút kérdeztek, miért csatlakozott a szabadságharcosokhoz, azzal érvelt, hogy „így volt ez 1848-ban is, mikor a szabadságharcosok felláztak a helyi és az idegen elnyomók ellen”. 1848-as utalást láthatunk a Parasztpárt nevében is, amely 56-ban új néven mint Petőfi Párt működött.

1848 mellett azonban megjelentek más analógiák is, például 1919. Egy rádióban felolvasott hosszú Németh László-szövegben az író a jövőn és a negatív emlékezés veszélyein tündöklik: „csak annyit láttam, amennyit a rádió, s a vidéki események látni engedtek, már világosan állt előttem a veszély... Hogy mialatt az egész fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé törtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglalnak el, s a forradalomból ellenforradalmat, az 56-os magyar szabadságharcból holmi 19-es kurzust csinálnak” (A forradalom hangja, 1989: 357). November 3-án este Mindszenty bíboros a rádióban azt mondta: „tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc”. Mindszenty beszéde után Farkas Ferenc államminiszter azzal érvelt, hogy a jelenlegi kormány nem az 1945-ös koalíción belüli viták alapján áll. A miniszter hét feladatot sorolt fel, amelyek közül a szocialista eredmények fenntartása volt az első. Losonczy Géza államminiszter pedig cáfolta a híresztelést, miszerint a gyárterületeket vissza fogják adni korábbi tulajdonosaiknak; a föld a parasztoké, a gyár pedig a munkásoké.

Mindent összevetve azonban az események alatt használt analógiák közül 1848 volt a legáltalánosabb, bár 1919-et, 1939-et, 1945-öt és 1947-et is emlegették a korszak politikusai. Különösen érdekes, hogy a Horthy-kort, amely pedig nem tartozott a távoli múlthoz, egyáltalán nem használták az érvelésben, legfeljebb negatívan, a „fehérterror” és a „fasizmus” rémképeként. Ez nem jelenti azt, hogy nem fordult elő, de az általam áttekintett irodalomban nem találtam a nyomát.

AZ ELLENFORRADALOM ANALÓGIÁI

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2–5. között ülést tartott, abban az időben, amikor még tartottak a forradalom utóharcai, és még létezett a passzív ellenállás. A megjelent határozatban azzal érveltek, hogy „négy alapvető ok vagy meghatározó faktor volt,

amely 1956 előtt már hosszú ideje egyidejűleg fennállt... egymással interakcióban, és az események tragikus alakulásához vezetett." Az egyik, a „Horthy-fasiszták, a magyar kapitalisták és földtulajdonosok ellenforradalma alapvető tényező volt az októberi események előkészítésében és elszabadulásában... és ezek jelentős erővel rendelkeztek, amelyek illegálisan működtek Magyarországon” (Balogh–Jakab, 1986: 161). A közelmúltat az első pont kivételével minden esetben „ellenforradalomként” emlegették a határozatban. Szinonimaként szerepeltek még az „események”, illetve az „októberi események” kifejezések.

1957 januárjában a szovjet, a bolgár, a csehszlovák és a román pártvezetés Budapesten tartott találkozót az Ideiglenes Központi Bizottság kezdeményezésére. A kommunista vezetők megállapították, hogy Magyarországon ellenforradalom volt, Nagy Imrét pedig árulónak tekintették. A radikális álláspont szerint az ellenforradalom már október 23-án megkezdődött, míg a mérsékeltberek azt mondták, csak október 30-ával, a többpártrendszer megszületésének és a Köztársaság téri székházostromnak a napján (vö. Nyüssönen, 1999).

Március 7-én Révai megjelentetett egy cikket a *Népszabadság*ban, amelyben analogikusan használta az 1919-es Tanácsköztársaság felszámolását követő időszakot. A jövőt fenyegetőnek látta, és azzal érvelt, hogy 1919-ben a szituáció csak fokozatosan radikalizálódott egészen Horthyig. Ezt megelőzően Kádár János ugyancsak a *Népszabadság*ban, a február 2-i számban, írt egy összegzést az eseményekről, amelyben arról beszélt, hogy 1956 októberében sem a polgárok, sem a földbirtokosok nem nyilvánították ki őszintén a céljait, annál inkább kitartottak azonban a sztálinizmus elleni küzdelem mellett.

Ebben az időben az Ideiglenes Központi Bizottság érvénytelenítette Nagy Imre arra vonatkozó nyilatkozatát, hogy március 15-e legyen nemzeti ünnep. A dekrétum alapján visszatértek a korábbi gyakorlathoz, és március 15-e nem lett piros betűs ünnep, csak iskolai tanítási szünet. Hírek keringtek egy újból kirobbanó ellenállásról, ami leginkább március 15-én volt várható, hiszen a márciusi eszmények bátorították a diákokat az előző év októberében is. Mindez szigorú ellenintézkedés volt arra a híresztelésre, hogy márciusban újra kezdődhet minden.

Bár a kommunisták szerint Kossuth Lajos és maga 1848 is hordozott reakciós vonásokat, 1848 mindezek ellenére fontos évnek számított számukra is. A Központi Bizottság deklarációiban elsősorban Petőfi és a korábbi jobbágy Táncsics Mihály örökösének tekintette magát, de a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a tagok azzal érveltek, hogy 1848 hagyományait is fenntartják (vö. *A Magyar Szocialista*. II 1993: 249). A kommunisták próbálták egységesíteni nézeteiket a nemzeti hagyományokat illetően, s egyben megkísérelték monopolizálni is ezt a hagyományt: saját magukat állították be 1848 valódi örökösének, annak az eseménysornak, amelyet a dolgozó nép által épített szocializmus fejezzen be.¹ Figyelemre méltó, hogy Kádár úgy akarta időzíteni 1957-ben az új kommunista ifjúsági szervezet, a KISZ létrehozását, hogy pont március 15-ére essen. Végül

21-én alapították meg, ami az 1919-es Tanácsköztársaság létrehozásának évfordulója volt. A jegyzőkönyvek imperativusza szerint az évfordulót arra kell használni, hogy növelje a bizalmat az MSZMP iránt, és megmutassa a kapcsolatot 1919 és a jelenlegi események között (*A Magyar Szocialista*. II 1993: 19; *A Magyar Szocialista*. V. 1998: 110–114).

Hasonlót olvashatunk a különböző propaganda kiadványokban is, amelyek szerint a felkelés háttere és a felkelők törekvése „kísértetiesen” hasonlít a Horthy-korszakra, az akkori politikai szándékokra (vö. Nyssönen, 1999: 92–96). Ezeket a propagandanyagokat nyilvánvalóan arra használták, hogy bizonyítsák a lázadók kétes szándékait, és hogy ilyen módon is legitimálják a Kádár-kormányt.

1957. május 1-jén a pártlap megjelentetett egy cikket Visszatér a múlt? címmel. A cikk utalt arra, hogy nemcsak az ellenség és a szövetségesek, hanem az akkori pártvezetés tagjai közül is támogatták néhányan az 1949 előtti címer visszaállítását, és azt, hogy Kommunista Párt legyen a neve az uralkodó pártnak (*A Magyar Szocialista*. IV. 1994: 8). Tudható volt, hogy Kádár nemcsak március 15-ét fogadta el még novemberben, hanem a Kossuth-címert is. Ennek ellenére pártszervezetekben, sőt a parlamenti ülésen is bemutatták az új címet. Kádár többször beszélt arról, hogy a címernek nem a múltat kell reprezentálnia, hanem a jelent. A címer közepén a sarló és kalapács helyére egy címerpajzs, s abba a három zászlószínű került, ezáltal az osztályszimbólumot a nemzeti jelképek váltották fel. De végrehajtottak más hasonló kopromisszumos szimbolikus változtatásokat is. Például a korábbi Sztálin utat, amelyet a felkelés alatt Magyar Ifjúság útjának neveztek el, Népköztársaság útjává keresztelték.

1959-ben az MSZMP közzétett egy olyan határozatot, amely megtiltotta a nemzeti kommunizmus fogalmának használatát, mert a pártvezetés szerint a kifejezés a burzsoá nacionalizmus eszméi közé tartozik, és használóinak az a politikai célja, hogy megszüntessék a szocialista tábor egységét, és visszahozzák a kapitalizmust. Helyette megalkották a *szocialista patriotizmus* fogalmát. A deklaráció szerint az uralkodó osztályok már 1867-ben elárulták a nemzeti függetlenséget, de a munkásosztály büszke lehet nemcsak 1919-re, hanem 1948-ra is, hiszen a nép fiai a polgárokkal együtt harcoltak a szabadságért. Csak 1956-ban állították szembe egymással a burzsoá hatalmat a néphatalommal (*Társadalmi Szemle*. 1959 évi 8–9: 10–35). A kádári hatalom az 1919-es Tanácsköztársaságot önmaga előfutárának tartotta, az emlékét pedig törvénybe iktatták. Az 1848-as hagyományt is életben tartották, de csak alárendelt módon és az uralkodó párt szigorú ellenőrzése alatt.

ANALÓGIÁK A RENDSZERVÁLTÁS ALATT 1988–1990

A 80-as évek közepén, mint ez jól ismert, az új szovjet vezetés reformokra buzdította szövetségeseit, néhányan üdvözölték is a reformokat, míg mások kételkedéssel fogadták. A végeredmény, az 1989-es „forradalom”, éppúgy meglepte az akkori vezetést, mint a résztvevőket és számos elemzőt (Brown, 1991: 60–63; Kuran, 1991). Sokan gondolták azt, hogy Magyarországon valami rendkívüli fog történni Kádár János 1988 májusában bekövetkezett eltávolítása után. Figyelemreméltó, hogy ezek a várakozások megjelentek az akkoriban használt történelmi analógiákban is. Ezek egyik csoportja arra vonatkozott, hogy miként kell értelmezni az új szituációt; teljesen új jelenségként vagy a múlt reinkarnációjaként. Szeptembertől októberig a Központi Bizottság néhány tagja például úgy látta, hogy „ellenforradalmi helyzet” van, míg mások az új politikai megmozdulásokat a Petőfi Körhöz hasonlították, amely 1956 nyarán a politikai viták szervezője volt (Nagy, 1989: 116).

1988 novemberében Kádár utóda Grósz Károly beszédet tartott mintegy 10 000 pártaktivista előtt. Grósz elvetette a többpártrendszer gondolatát, és megjegyezte, hogy ez a burzsoá restauráció kis számú, de hangos képviselőinek és az ellenforradalmi elemeknek az agressziója. Grósz értelmezése szerint osztályharcról van szó, de az eredménye kizárólag „tőlünk függ, hogy képesek vagyunk-e visszanyerni az önbecsülésünket, és képesek vagyunk-e a józan erőket mellénk állítani” (*Népszabadság*, 1988. november 30.). Ha igen, akkor fenn lehet tartani a rendet és a biztonságot, le lehet győzni a gazdasági nehézségeket, és létre lehet hozni egy jobban működő magyar szocializmust. A fenyegetéseket és veszélyeket a kommunisták 1919-es kanonizált tapasztalatain keresztül ábrázolta: ha nem leszünk képesek minderre, akkor anarchia, káosz és – ne legyen illúzió – fehér terror fog uralkodni.

Grósz szavai némi bizonytalanságot és ingerültséget váltottak ki, de semmiképpen nem vontak maguk után olyan végzetes következményeket, mint Gerő beszéde 1956. október 23-án. Grósz később használt egy másik szerencsétlen és dogmatikus analógiát, mikor Leninvárost 1990-ben az 56-os Miskolchoz hasonlította. Leninvárosban Grósz részt vett egy helyi televíziós beszélgetésen, ahol a demonstrálók lökdösték és lehurrogták. (Erről a *Magyar Hírlap* számolt be az 1990. évi február 16-i számában.) Azok, akik jól ismerték a hátterét, tudták, hogy 1956-ban Grósz Miskolcon volt pártvezető, ahol lincselések is történtek.

1989 márciusára Grósz mégis megváltoztatta a többpártrendszerre vonatkozó véleményét, sőt 56 tartalmára vonatkozóan is, amit hivatalosan is népfelkelésnek neveztek ellenforradalom helyett. Márciusban az ellenzéki csoportok létrehozták saját kerekasztalukat, és készek voltak tárgyalni az MSZMP-vel. A kerekasztal által tartott egyik sajtótájékoztatón június 13-án Kónya Imre, aki

a Független Jogászforumot képviselte, 1956 keretein belül értelmezte a jövőt. Az egykori célokat, például a szabad utazást és a szabad választásokat, szeretnének megvalósítani, mondta, de békés úton (*Népszabadság*, 1989, június 14.).

A kádári hatalom hosszú évtizedei alatt 1956 nemcsak mint politikai fenyegetés jelent meg, hanem mint az ismétlődés retorikai modellje is. A rendszerváltozás retorikájában ez a szerkezet megmaradt, de pozitív tartalommal. Sok résztvevő beszélt arról, hogy meg kell próbálni elkerülni 1956 kudarcát, s egyben megvalósítani 1956 céljait. Az analógiák megmutattak valamit a dráma értelméből. A résztvevők néha megpróbálták „megismételni” a múltat, többnyire ugyanazon a helyen vagy ugyanazzal a tettel. Ebben az értelemben számított fontos emlékhelynek például a Petőfi-szobor és a Batthyány-örökmécses, amit 1987-ben egy művészcsoporthoz megkísérelt elnevezni Batthyány Lajos – Nagy Imre mécsesnek (*1956 kézikönyve*. I 1996: 347).

A dogmatikus kommunista Münnich Ferenc Társaság egyik képviselőjének az volt a véleménye, hogy a „népfelkelés” terminus használata az 1956-os események leírására lealacsonyítja azokat, akik részt vettek 1848-ban. Másrészt viszont a *Magyar Október Párt* világossá tette, hogy meg fogja valósítani 1956 egész programját. A Szabad Demokraták voltak a leginkább „poetikusak”, amikor három magyar forradalom között vontak párhuzamot: 1848, 1918 és 1956 között. Az SZDSZ szerint a parlamentáris demokrácia 1848-ban született, míg 1918-ban a központi kérdés a politikai szabadság, a dolgozó osztály emancipációja és az első földreform kezdete volt. Végül 1956-ban a nép akarata és a politikai pluralizmus nyilvánult meg maximálisan a többpártrendszerben. Ezt követően az SZDSZ azzal érvelt, hogy 1848 követeléseit nem valósultak meg teljes egészében sem 1918-ban, sem 1956-ban.

1988 júniusától a főként a múlttal foglalkozó Történelmi Igazságtétel Bizottsága követelte a forradalmat követő „megtorlás áldozatainak – halottaknak és élőknek – teljes erkölcsi, politikai és jogi rehabilitációját”. Megírták az 1945 utáni történelmet, kiadták az 1956-os dokumentumokat, és nemzeti emlékművet állítottak a kivégzettek újratemetése után. Az egyik történelmi analógiát annak az érvek az erősítésére használták, amit a következőképpen fejeztek ki: „a Habsburgok, Haynau és Horthy rendszere együttesen sem hurcolt meg, ítélte el, végzett ki és kényszerített száműzetésbe annyi embert, mint az 1956. november 4-én létrejött hatalom” (*Az 1956-os...*, 1991: 169–171).

Mikor Nagy Imrét végül 1989-ben újratemették, a nyilvános politikai emlékezet különböző elvárásai irányultak Rajk László és Batthyány Lajos emléke felé. A *Magyar Nemzet* egyik vezércikke például „Feltámadás” címmel jelent meg, s ez mind a politikai, mind az erkölcsi feltámadásra vonatkozott, s Rajk 1956. október 6-ai exhumálását úgy említették, mint ennek jó példáját. Figyelemreméltó, hogy az 1956-os veterán újságíró, Tóbiás Áron használt egy analógiát abban a beszédben, amit Nagy Imre szülővárosában Kaposváron tartott. Utalt rá, hogy az 1849-es kivégzések után a korábbi miniszterelnököt,

gróf Batthyányt névtelen sírba temették, majd végül 1870-ben újratemették (*Magyar Hírlap*. 1989. június 16).

Nagy újratemetését pontosan a kivégzés 31. évfordulójára időzítették, a meghívókat az új politikai pártok és szervezetek osztották szét. A protokolláris temetési menetben ott voltak a rokonok, a hat parlamenti pártból öt, és több más szervezet. Azon kívül a veteránok és a fiatal generáció képviselői, akik közül néhányan beszédet is tarthattak. A Fidesz vezetője, Orbán Viktor például kijelentette, hogy csak egyszer, 1956-ban volt elég bátorságunk ahhoz, hogy megkíséreljük elnyerni a nemzeti függetlenséget és a politikai szabadságot. Ennek a feladatnak az alapjait már 1848 alatt lefektették, s a célok nem változtak 1848 vagy 1956 óta (*Magyar Hírlap*. 1989. június 17). Abban az időben Orbán szavai némi kritikát váltottak ki, nevezetesen, hogy ki lehet-e sajátítani ilyen nagyszabású gyászeseményeket, és lehet-e politizálni velük. Jól tudható azonban, hogy a politikusok temetése könnyen válik politikai demonstrációvá, az 1956-os Rajk-újratemetés maga is a felkelés előzménye lett.

Az új Magyar Köztársaságot, a legitimitáció új alapját, 1989. október 23-án 1956 évfordulóján kiáltották ki. Ez a nap először kapott hivatalosan is figyelmet, méghozzá történelmi módon. A történelmi analógiát 1956-ból vették, ami pozitív jelentést adott a múltnak. A régi reformkommunista kormánynak sikerült október 23-át ünneppé nyilvánítania március 19-én, azaz még a választások előtt.

ANALÓGIÁK AZ ÚJ DEMOKRÁCIÁBAN

A „rég-új” címer, az úgynevezett Kossuth-címer először 1989 januárjában jelent meg az újságokban. A hír szerint ezen az ötleten már július óta dolgoztak, s az írások utaltak arra, hogy ezt használták 1848-ban, 1918-ban és 1945–1949-ben is. Azt viszont az akkori lapok nem említették, hogy a címert 1956-ban is használták.

Mikor végül a címercsere mellett döntöttek, továbbra is probléma volt, hogy melyiket állítsák vissza, a Kossuth-címert, vagy a koronás címert. Litván György történész például azt írta, hogy a címer nem pusztán heraldikai, hanem politikai kérdés is. Litván szerint az volt a kérdés, hogy a címer kapcsán a birodalmi vagy a köztársasági hagyományokat választja-e az ország. Litván a köztársasági hagyományok támogatói közé sorolta magát, ebben az ügyben Kossuth és Petőfi követőjének (*Magyar Nemzet*. 1989. október 30).

Mire a kérdés eldőlt, már egy másik, szabadon választott parlament ülésezett, s itt a „koronapártiak” szereztek többséget a „Kossuth-pártiakkal” szemben, bár az első szavazáson 1990 júniusában a koronás változat egy szavazat híján még nem kapta meg a szükséges többséget. A pártok általában nem állapítottak meg kötelező frakcióálláspontot, de sokan, így például szabad demokrata képviselők,

úgy gondolták, hogy a koronaváltozatot a 45 előtti időszak iránti vonzódásként értelmezhetik külföldön. A második szavazás előtt az SZDSZ-es Kőszeg Ferenc, felevenítve Antall József 1989-es kompromisszumos javaslatát, azzal állt elő, hogy bizonyos helyeken és bizonyos alkalmakkor a Kossuth-jelképet kellene használni, míg a koronát ünnepélyesebb alkalmakkor (*Népszabadság*, 1990. július 4). Ez az 1945 előtti monarchikus és köztársasági hagyomány közötti különbség jelent meg később, 1991 márciusában is, amikor a parlament döntött az új nemzeti ünnepekről. A döntés értelmében meghagyták állami ünnepnek augusztus 20-át, utalva ezzel Magyarország első középkori királyára, Szent Istvánra. Ugyanakkor március 15-ét és október 23-át új nemzeti ünneppé nyilvánítva a republikánus hagyományhoz kapcsolódtak.

A történelem megítélésében a rendszerváltozás kezdetén általában az egyetértés volt az erősebb. Az új, szabadon választott parlament már az alakuló ülésén hozott egy törvényt, amely 1956 szimbolikus jelentésével foglalkozott. A bevezetés szerint „A szabadon választott új Országgyűlés halaszthatatlan feladatának tartja, hogy törvénybe foglalja az 1956. októberi forradalom és szabadságharc történelmi jelentőségét. Az újkori magyar történelem e dicső eseménye csak az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharchoz mérhető” (*Az 1956-os...*, 1991: 176). A parlament új elnöke, Szabad György (MDF), a neves történész, úgy találta, hogy 1956 a legfontosabb kapcsolat a történelmi múlttal, és a legfontosabb alap Magyarország jövőjének kialakításához.

Az egység mégsem tartott sokáig az új demokráciában, és már 1990 őszén a legnagyobb ellenzéki pártnak, az SZDSZ-nek az volt a véleménye, hogy a kormány leplezetlen nosztalgiát táplál a 45 előtti politikai törekvések iránt, és már elfelejtették 1956 hagyományait. A párt szerint a kormány nem találta a folytonosságot 1956-tal, annál inkább Horthyval és miniszterelnökével Bethlen Istvánnal, s ezt az SZDSZ képviselői több fórumon élesen kritizálták (*Magyar Hírlap*, 1990. szeptember 3). Bár a vita elsősorban a 45 előtti rendszerhez való viszonyról szólt, nem volt független attól a kérdéstől sem, hogyan kell foglalkozni 1956 emlékével és megünneplésével.

Több vita volt az emlékművekről is. Ezekben a vitákban számos analógiát fedezhetünk fel. Az egyik ilyen példa a Köztársaság téri emlékmű tervével kapcsolatos. Az ötlet szerint a mártírok emlékművét azoknak az áldozatoknak a jelenlegi szobra mellé helyezték volna el, akik a párt központi épületének elfoglalása közben haltak meg. Azaz ugyanazon a téren kaptak volna emlékművet azok, akik a barikád két különböző oldalán harcoltak. Néhány művészettörténész elutasította az ötletet, és a Budapest Galléria igazgatójának, aki maga is a vezető kormánypárt tagja volt a parlamentben, aláírásával kétségüknek adtak hangot a létező konszenzussal és az emlékmű funkciójával kapcsolatban (Boros, 1997: 150). A közös emlékmű terve semmiben nem valósult meg, a régi emlékművet pedig 1992-ben végül lebontották (*Magyar Hírlap*, 1992 szeptember 23). 1992 novemberében az emlékmű kérdése elérte a

parlamentet is, mikor Zimányi Tibor, a Történelmi Igazságtétel Bizottságának elnöke elítélte az ötletet. Zimányi szerint sehol a világon nem volt lehetséges két ellentétes oldal halottainak közös emlékművet állítani. A spanyol példa nem volt megfelelő bizonyíték számára, hiszen a spanyolok nem kerültek idegen hatalom alá (*Az Országgyűlés...*, 1992. november: 21059–21063). Zimányi szerint nem lehet összehasonlítani az oroszokat a francoistákkal, illetve az áldozatok és az elkövetők között párhuzamot vonni. Zimányi szerint elődeinknek soha nem kellett szembesülniük olyan szituációval, amelyben közös emlékművet kellett volna állítani a kuruc-labanc háborúnak, az 1848-as önkénteseknek és a Habsburg csapatoknak vagy a kényszermunkásoknak és az öröknek (*Magyar Nemzet*. 1995. június 20).

Több száz 1956-tal foglalkozó emlékművet lepleztek le az 1990-es években, és több tucatot az 50. évfordulón is. Praktikus okokból az emlékműveken lévő szövegek általában mindenhol rövidek. Némelyik tartalmazza a *pro memoria* szavakat, az elhúnyt nevét vagy az 1956-os évszámot. Különlegesség, hogy néhány emlékművön megjelentek más évszámok is mint 1848, 1914, 1939, 1956, sőt még 1703–1711 is. Boros Géza egyesített emlékműnek nevezte azokat, amelyek valamilyen régi emlékművel kapcsolatban, azok átalakítása során készültek el – nem kevés helyen a szovjet emlékműveket felhasználva, kicserélve rajtuk a vörös csillagot vagy a címet. Az egyesített emlékmű oka lehetett gyakorlati, de néha benne rejlett a történelmi folytonosság és a túlélés nyomatékosítása is (Boros, 1997: 141–152). Más szóval az emlékművek megkísérelték összekapcsolni 1956-ot az identitás- és nemzetépítés nagyobb és mitikus narratívájával.

TÖRTÉNELMI ANALÓGIA, MEGÍTÉLÉS ÉS POLITIKACSINÁLÁS

Írásom politikai szövegeket vizsgált abból a szempontból, hogy miként szokás a múltat a jelen politikai céljaira felhasználni. Számos történész szerint a történelem megfelelő ismerete segít megérteni a múltat és a jövőt. Mások szerint a történelemből nem lehet tanulni semmit. Úgy vélem, az igazság valahol a kettő között van, mivel a történelem felkínálhat bizonyos perspektívákat, de a politikusoknak végül maguknak kell dönteniük az előttük álló bonyolult szituációban, hogyan és milyen mértékben tartják relevánsnak a múltbeli tapasztalatokat a jelen számára. Mert nyilvánvaló, hogy az elkövetkezendő nap nem ugyanolyan, mint a tegnapi, mégis van benne valami a tegnapiból, de hogy pontosan mi és mennyi, azt a politika maga is befolyásolja.

Ahogy azt ebben a tanulmányban igyekeztem megmutatni, a múltbeli tapasztalatok analógiákkal és metaforákkal tehetők relevánssá a jelen számára, s ezek az analógiák és metaforák politikai cselekvésre is bátoríthatnak. Ebben elsősorban F. R. Ankersmitet követtem, aki kibontotta ezt a gondolatot kapcsolódva az új retorikaelméletek implicit törekvéseihez. Donald Schön értelmezése

alapján azt mondhatjuk, hogy Ankersmit szerint az „általánosító metaforák” sűrített történelmek is egyúttal. Mivel a nyelv nem neutrális, ezért bizonyos metaforák kiválasztása eredményesebb lehet másoknál. Különböző metaforák különböző történeteket mondanak el – és különböző politikát követelnek. Ha a metafora a hiányzó láncszem a „van” és a „kellene” között, a narratíva a hiányzó kapocs a „van” leíró jelentése és a metafora között (Ankersmit, 1996: 261–263).

A tárgyalt politikai szövegekben szereplő történelmi analógiák ritkán tartalmaztak kifejtett narratívákat, annál több volt bennük az utalás, sokszor csak egy-egy évszám. Ezek azonban maguk is sűrített történelmek, a fenti, ankersmiti értelemben, amelyek a temporális analógiák természetének megfelelően azt igyekeztek megmutatni, hogy a jelen hasonlít a korábbi tapasztalatokhoz és emlékekhez, akár tapasztalatiak ezek, akár tanultak. Esetünkben, 1956-ban, az 1848-as analógia pozitív példát jelentett, tette sarkallt. Velük szemben sokan, így például Kádár János, 1919-es analógiát használtak saját tetteik legitimálására. A kommunisták számára 1919 emléke a hatalom elvesztését és bizonyos viselkedés, illetve politika elkerülését reprezentálta. Nagyon is elképzelhető, hogy a jelen és a múlt közötti analogizálás akár a felkelés leverését is segíthette, és sokkal szigorúbb megtorláshoz vezethetett.

Felmerülhet a kérdés, hogy az itt tárgyalt analógiahasználat mennyire a magyar politikai kultúra specifikuma. Különösebb összehasonlító elemzések hiányában is azt mondhatjuk, bár az analógia nem magyar jelenség, Magyarországon igen gazdag analógiakultúra van. A magyar tapasztalattérben gyakran találhatunk „meglepő hasonlóságokat” és „ismétlődéseket”. Az is meglepő, hogy a rendszerváltásra mennyire rányomta a bélyegét a közelmúlt. A történelem mérsékletre tanította az értelmiséget, és főként 1988 és 1990 között az 1956-os tapasztalat nyilvánvalóan modellként szolgált, s így segített elkerülni a hibákat. Ennek is köszönhető az a különbség, hogy míg ma az „elbukott” 56-ot hivatalosan forradalomnak tekintik, a „sikerese”, sokkal radikálisabb változást hozó 1989-et inkább rendszerváltásként ismerik, nem pedig forradalomként.

Lisa Baglione szerint az analógiák valójában „szükségszerű erőforrások” (*power resources*) különböző krízisekben (Baglione, 2006: 77). Nem akarom ezt cáfolni, de emlékeztetni szeretnék arra, hogy az analógiák használata kudarcokhoz is vezethet, mint ahogy Anthony Eden példája is mutatja.² Az analógia tehát inkább csak lehetőség a politikában: meg lehet ismételni a legjobb tapasztalatokat, illetve el lehet kerülni a korábbi hibákat és fenyegetéseket. Ráadásul az is igaz, hogy elvileg bármit össze lehet hasonlítani bármivel, néha kifejezetten a provokáció az analógia hatásának lényege. De a rosszul megválasztott analógiák a politikai képességek hiányára is rámutathatnak. Túlzásba vitt analogizálás eredményeként a gondolkodás belesüllyedhet a múltba, s ez korlátozza a jelenbeli lehetőségeket, illetve nem engedi meglátni a politikai lehetőséget a jövő nyitottságában. A fiatal Marx alighanem pontosan erről beszélt a *Brumaire*-ben.

Reinhart Koselleck úgy gondolta, hogy a jövővel kapcsolatos elvárások és a múltbeli tapasztalatok közötti űr egyre nő. Szerinte a modern és a posztmodern társadalmakban a múltbeli tapasztalat egyre kevésbé alkalmas kerete a jelen megértésének (Koselleck, 1989). A képet némiképp árnyalhatja a Kelet-Közép-Európában végbement demokratikus átmenet tapasztalata. Egyfelől, mintha csak Kosellecket akarná igazolni, többnyire tárgyalásos folyamatként zajlott le a rendszerváltás, a múltbeli tapasztalatok figyelembevételével, s ez kétségkívül számos ma is létező problémát és előre nem látható következményt idézett elő. De másfelől még sincs bizonyíték arra, hogy radikálisabb és forradalmibb, a múlttól jobban elszakadó változás nem okozott-e volna hasonló, előre nem látható következményeket. Egyszerűen nem szabadulhatunk a múlt súlyától, bizonyos mértékig mindig is a múlt foglyai vagyunk, mikor új szituációval találjuk magunkat szembe. Ehhez kénytelenek vagyunk régi nyelvvel és szókészlettel közeledni, amelynek kitüntetett eszköze az analógia. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az analógiás gondolkodásnak számos buktatója is lehet.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a legitimációs törekvés már 1948-tól, a forradalom és szabadságharc centenáriumától kezdve óriási méreteket öltött.
- ² Eden politikai karrierjének végét jelentette elhibázott analógiája, mikor a szuezi válság idején Nassert Hitlerhez hasonlította.

FORRÁSOK

- A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról (Tézisek). In *Társadalmi Szenle*. 1959, 8-9. Gyurgyák János (szerk.) (1989): *A forradalom hangja*. Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub.
- Az 1956-os magyar forradalom. Reform – felkelés – szabadságharc – megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.
- Balogh Sándor (szerk.) (1993): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, I-III*. Budapest, Interart.
- Balogh Sándor (szerk.) (1994): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, IV*. Budapest, Interart.
- Balogh Sándor (szerk.) (1998): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei, V*. Budapest, Napvilág kiadó.
- Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve, 1990–1992*.
- Magyar Hírlap*, 1988. május – 1994. december.
- Magyar Nemzet*, 1988. május – 1995. december.

- Népszabadság*, 1957, 1988. május – 2004. június.
1956 kézikönyve. I–III. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.
 Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert (szerk) (1991): *1956 plakátjai és röplapjai*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ankersmit, F. R. (1996): *Aesthetic Politics; Political Philosophy Beyond Fact and Value*. Stanford, University Press.
- Baglione, Lisa A. (2006): *The Importance of Political Analogies during Crises: Reflections on Nyssönen*. *KronoScope* 6:1.
- Balogh, Sándor – Jakab, Sándor (1986): *The History of Hungary After the Second World War*. Budapest, Corvina.
- Boros, Géza (1997): *Emlékművek '56-nak*. Budapest, 1956-os Intézet.
- Brown, J. F. (1991): *Surge to Freedom: The End of Communist Rule in Eastern Europe*. Durham NC, University Press.
- Koselleck, Reinhart (1979): *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag.
- Kuran, Timur (1991): Now out of Never. The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989. In *World Politics*. 44 (1) Oct 1991.
- Marx, Karl (1852): The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. In Karl Marx: *Surveys from Exile. Political Writings*. Volume 2. Harmondsworth: Penguin 1973.
- Nagy, Tamás (1989): 1956 — revolution or counter-revolution? In *New Hungarian Quarterly*. 1989 évi 113. szám
- Nyysönen, Heino (1999): *The Presence of the Past. '1956' after 1956 in Hungary*. Jyväskylä, SoPhi.
- Nyysönen, Heino (2006): Time, Political Analogies and the 1956 Hungarian Revolution. In *KronoScope* 6:1.
- Perelman, Chaïm (1982): *The Realm of Rhetoric*. (Translated by William Kluback.) Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London, Penguin.
- Tamir, Yael (1995): The Enigma of Nationalism. In *World Politics*. 47 (3) Apr 1995.
- Wolftrum, Edgar (1996): Geschichte als Politikum – Geschichtspolitik. Internationale Forschungen zum 19. und 20. Jahrhundert. In *Neue Politische Literatur*. 1996/3.